

20-Fevral, 2025-yil

**ДАЛИЛЛАР ВА ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИ НАТИЖАЛАРИНИ
СОХТАЛАШТИРИШ (ҚАЛБАКИЛАШТИРИШ) ЖИНОЯТЛАРИНИ ТЕРГОВ
ҚИЛИШ СОҲАСИДАГИ ФАОЛИЯТИ ТУШУНЧАСИ ВА РИВОЖЛАНИШ
ТЕНДЕНЦИЯСИ**

Ўктамova Гулшода Улуғбек қизи

*Қувасой шаҳар ИИБ ЖХХ ХПБ хотин-қизлар масалалари бўйича катта
инспектори, мустақил изланувчи*

Аннотация: Мамлакатимизда мустақиллик йилларида амалга оширилган кенг қўламли ислохотлар хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартиботни, жамиятда қонун устуворлигини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш учун муҳим пойдевор бўлди, халқимизнинг муносиб ҳаёт кечириши фуқароларимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратилди. Олиб борилаётган ислохотлар самарасини янада ошириш, давлат ва жамиятнинг ҳар томонлама ва жадал ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш, мамлакатимизни модернизация қилиш ҳамда ҳаётнинг барча соҳаларини либераллаштириш бўйича қонун устуворлигини таъминлаш ва суриштирув, дастлабки тергов соҳаларини янада ислоҳ қилишга йўналтирилган ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини мустаҳкамлаш, жиноят қонунчилиги, жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизими самарасини ошириш, юридик ёрдам ва ҳуқуқий хизматлар сифатини тубдан яхшилаш бугунги кунда олиб борилаётган давлат сиёсатида устувор йўналиш сифатида белгиланди.

Калит сўзлар: лазер технологияси, сунъий интеллект ва технология, Блокчейн, Люминесценция, Аномалия

Демократик йўлдан дадил одимлаётган Ўзбекистоннинг энг улуғ мақсади аввало, халқимизнинг манфаатларини кўзлаган ислохотларни амалга оширишга қаратилгани билан ҳам эътиборлидир. Бу жиҳатлар Конституциямизда ҳам мустаҳкамлаб қўйилган. Жумладан, Конституциямизнинг II-боб 13-моддасида “Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади” дейилган.²⁵

Янги Ўзбекистонни халқаро майдондаги имиджини юқори поғоналарга кўтариш учун барча давлат органлари қаторида ички ишлар органларига ҳам катта масъулият ва жавобгарлик юклатилмоқда. Ҳеч бўлмаса, мамлакатимизни халқаро ҳамжамият олдидаги нуфузини кўтаришга қудратимиз етмаса ҳам, уни обрўсини туширишга қаратилган ҳаракатлардан тийилиш ҳар бир ички ишлар органлари ходимларининг ҳозирги кундаги масъулиятли вазифаси бўлиши лозим, десак муболаға бўлмайди.

Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва жиноий соҳасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш борасида Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрь кунги “Тезкор-қидирув фаолияти

²⁵ <https://lex.uz/docs/-6445145#-6445237>

20-Fevral, 2025-yil

тўғрисида”ги ЎРҚ-344-сон Қонуни²⁶, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 августдаги “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6041-сонли Фармони²⁷ ва уни янада такомиллаштириш ҳамда амалдаги қонунчилик ва Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари билан уйғунлаштириш зарурати мавжудлигини бугунги глобаллашув кўрсатмоқда.

Дарҳақиқат, далиллар ва тезкор-кидирув фаолияти натижаларини сохталаштириш (қалбакилаштириш) жиноятларини тергов қилиш соҳасида ҳам зарурий ўзгаришлар ва замон билан ҳамнафас ишлаш шарт-шароитларини яратиш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу йўналишда тарихга назар ташлар эканмиз. Сохталаштириш қадимги санъат ҳисобланади. Бир неча минг йиллар муқаддам Миср қонуни унинг тарқалишини жиддий чоралар билан чеклашга ҳаракат қилди: “Имзоланган ҳар қандай ҳужжатни томонларнинг рухсатисиз ўчириш ёки қўшимчалар киритиш йўли билан ўзгартирган шахслар иккала қўлидан ҳам маҳрум бўлишга маҳкум эди”²⁸.

Саводхонлик ривожлангани сайин қалбакилаштириш кенг тарқалган ва у 1562 йилда Англияда қонуний (одатий ҳуқуқ эмас) жиноятга айланди. Ўша пайтда сохтакор жаримага тортилиши, талон-тарож қилиниши ёки умрбод қамоқ билан жазоланиши мумкин эди.

Ўша даврларда, ҳар қандай шубҳали ҳужжатни синчковлик билан ўрганиш тўлиқ ўрганишдан бошланган. Бироқ, ҳужжатнинг ҳақиқий эмаслигини аниқлаш учун қўпинча визуал текшириш талаб қилинган. Бундай текшириш, макроскопиядан, кўринадиган нарсаларни текширишдан иборат бўлиши мумкин. Акс эттирилган ёруғлик, қия ёруғлик ва узатилган ёруғлик билан макроскопик текширув ёки оддий визуал текширув ўтказилиши мумкин.

Визуал текширишнинг қимматли усули эса “қия нур” деб аталади. Ён-ёруғлик ёки ўт-ёруғлик текшируви деб ҳам аталади, у ёруғлик ҳужжатнинг юзасига бир томондан паст даражада тегиб ўтказилади. Ушбу услуб ҳар қандай сирт нотекислиги, хусусан, ўчириш, чуқурчалар, бўрттирма ва шунга ўхшашлар натижасида ҳосил бўладиган соялардан фойдаланилган.

Сохталиққа қарши курашда сўнгги пайтларда яратилган спектрал курол, қўшимча равишда бошқа ҳужжатлар жумбоқларини текшириш учун бебаҳо восита лазер технологияси космик асрнинг муҳим воситаси бўлди десак, муболаға бўлмайди. Илмий-фантастик томондан эса темирни тешишга қодир кучли ёруғлик нури тушунчасини беради. Бугунги кунда лазерлар турли хил ҳарбий, саноат, тиббий ва бошқа техник ва илмий мақсадларда қўлланилиб келинмоқда. Улар орасидан метални бурғулаш, супермаркетларда маҳсулот кодларини сканерлаш ва лазер принтерларининг асосий компонентлари сифатида хизмат қилиш каби оддий ишлар қаторида санъат дурдоналарини тозалаш ва нозик кўз операциясини бажариш каби ноёб функцияларни бажармоқда.

²⁶ <https://lex.uz/docs/2107763>;

²⁷ <https://lex.uz/docs/4939467>.

²⁸ L. W. Yaggy and T. L. Haines, **Museum of Antiquity** (Nashville: South Western Publishing House, 1880), 237

Ҳозирда лазер технологиясидан жиноятни аниқлашда тобора кўпроқ фойдаланилмоқда. Лазерлар техниканинг кенг қамрови сифатида таъсирчан таъсир кўрсатиб келмоқда. Ҳусусан, жиноят иши бўйича лабораторияда, жиноят воқеалиги жойида ҳам. Суд-тиббий иловаларда тана суюқликларини аниқлаш ва яхшилашни ҳам ўз ичига олмоқда. Лазернинг энг кенг тарқалган суд-тиббий қўлланмаларидан бири яширин бармоқ изларини аниқлашда кенг тарқалди. Лазер яширин нашрларни аниқлаш учун мукаммал, бузилмайдиган техникани таъминлайди. Одатда ҳужжат ёки бошқа далил элементи лазер нурига таъсир қилади, бу эса бармоқ изи қолдиқларининг люминесценцияланишига²⁹ олиб келиши мумкин.

Юқорида элементнинг бузилмайдиган синовлари ҳақида фикр юритилди. Айрим ҳужжатларнинг ўзига хос қиймати – уларнинг қонуний ёки тарихий жиҳати муҳим. Эҳтиётсизлик натижасида вайрон бўлган ҳужжатлар орқали сохталаштириш белгиларини аниқлаб бўлмайди. Бу эса, кўп ҳолларда инсон тақдирига нисбатан қилинган энг жиддий жиноятга сабаб бўлиб қолади. Сохталаштириш ва қалбакилаштиришни аниқлашнинг яна бир тури бу кимёвий ва инструментал синовлар ўтказиш ҳисобланади. Кимёвий синовларга қўшимча равишда, сохта нарсаларни аниқлаш ва бошқа муаммоларни ҳал қилиш учун бир қатор мураккаб илмий асбоблардан фойдаланиш мумкин.

Далилларни қалбакилаштириш билан боғлиқ жиноятлар бутун дунё бўйлаб ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва суд тизимлари учун жиддий муаммоларни келтириб чиқаради. Далилларни манипуляция қилиш ва уйдирма адолатга тўсқинлик қилиши, ҳақиқатни излаш ҳаракатларига тўсқинлик қилиши ва аҳолининг ҳуқуқ тизимига ишончини йўқотишига олиб келиши мумкин. Бундан ташқари, ушбу ҳолатларда тезкор қидирув натижаларига бўлган эҳтиёж муҳим далилларни бузиш ёки йўқ қилишнинг олдини олиш учун жуда муҳимдир. Ушбу тадқиқот далилларни сохталаштириш билан боғлиқ жиноятларни тергов қилишни яхшилаш ва муҳим далилларни қидиришни тезлаштириш учун инновацион ёндашувлар ва илғор тажрибаларни ўрганади.

Бугунги шиддат билан ривожланаётган технологик манзарада далилларни сохталаштириш билан боғлиқ жиноятларни тергов қилиш ва муҳим далилларни тезкор излаш инновацион ёндашувлар ва илғор ечимларни талаб қилади. Далилларни манипуляция қилиш ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва суд тизимларига жиддий муаммо туғдиради, кўпинча адолатга эришишга тўсқинлик қилади ва жамоатчилик ишончини йўқотади. Рақамли мураккаблик ва маълумотларнинг тез тарқалиши билан белгиланадиган даврда далилларни сохталаштириш жиноятларини тергов қилишни кучайтириш ва муҳим далилларни қидиришни тезлаштиришга қаратилган янги стратегиялар ва ютуқлар ўрганилди.

Бундан ташқари, сунъий интеллект ва технологияни ўрганиш алгоритмларидан фойдаланиш тегишли далилларни қидиришни сезиларли даражада тезлаштириши мумкин. Ушбу технологиялар катта ҳажмдаги маълумотларни тезда қайта ишлаш ва

²⁹ Люминесценция (лот. lumen – ёруғлик, escens – кучсиз, суст таъсирни ифодаловчи қўшимча) – баъзи моддаларнинг муайян температурада уларнинг иссиқлик нурларинишига нисбатан кучлироқ бўлган, ёруғлик тебранишлари даврдан анча ортиқ вақт давом этадиган (доимий иссиқлик нурларинидан фарқли) нурланиши.

тахлил қилиш, эътибордан четда қолиши мумкин бўлган нақшларни, аномалияларни³⁰ ва потенциал сабабларни аниқлаши мумкин. Ушбу илғор технологияларнинг кучидан фойдаланган ҳолда, терговчилар далилларни аниқлаш ва аутентификация қилиш жараёнини соддалаштириши мумкин, бу эса янада самарали ва чуқур терговга олиб келади. Сунъий интеллектга асосланган илғор дастурий таъминот рақамли алоқалар, молиявий операциялар ва мультимедиа контентини ўз ичига олган улкан маълумотлар тўпламини элакдан ўтказиб, потенциал далилларнинг бузилишларини аниқлашни тезлаштиради. Бундан ташқари, машинани ўрганиш моделлари тергов самарадорлигини ошириб, далилларни манипуляция қилишнинг янги шакллари аниқлаш қобилиятини доимий равишда яхшилаши мумкин.

Шифрлаш ва хавфсиз алоқа усулларида кенг фойдаланиш тегишли далилларга киришга интилаётган терговчилар учун жиддий муаммо туғдиради. Жиноятчилар кўпинча ўзларининг ноқонуний хатти-ҳаракатлари ва сохталаштирилган далилларни яшириш учун шифрланган хабар алмашиш платформалари ва хавфсиз сақлаш тизимларидан фойдаланадилар. Ушбу муаммони ҳал қилиш учун ҳуқуқ-тартибот идоралари технология мутахассислари ва саноат манфаатдор томонлари билан маълумотлар хавфсизлиги ва фойдаланувчи махфийлигини бузмасдан шифрланган маълумотларга қонуний кириш стратегияларини ишлаб чиқишлари керак.

Далилларни қалбакилаштириш билан боғлиқ жиноятларни самарали тергов қилиш турли ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ўртасида узлуксиз ҳамкорлик ва ахборот алмашишга таянади. Далиллар ва разведка маълумотларини алмашиш учун соддалаштирилган алоқа каналлари ва стандартлаштирилган протоколларни ўрнатиш орқали расмийлар тегишли далилларни қидиришни тезлаштириши ва муҳим маълумотларни сохталаштириш ёки манипуляция қилиш уринишларининг олдини олишлари мумкин.

Технологик ютуқлар билан бир қаторда, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларини тайёрлаш ва ўқитишга сармоя киритиш бундай жиноятларни тергов қилишни яхшилаш учун муҳим аҳамиятга эга. Терговчилар рақамли криминалистика, далиллар тўплаш ва жиноий тергов усулларидаги сўнгги ишланмалардан хабардор бўлишлари керак. Узлуксиз ўқув дастурлари уларни рақамли далилларнинг мураккабликларида ҳаракат қилиш ва далилларни сохталаштиришга қарши самарали курашиш учун зарур кўникмалар билан жиҳозлаши мумкин.

Технологиядаги ютуқлар жиноий тергов манзарасини шакллантиришда давом этар экан, ахлоқий меъёрларни қўллаб-қувватлаш ва далилларни тўплаш ва улардан фойдаланишни тартибга солувчи ҳуқуқий асосларга риоя қилиш муҳим аҳамиятга эга. Илғор технологиялардан фойдаланишда шахс ҳуқуқларини ҳурмат қилиш ва тергов жараёнининг яхлитлигини таъминлаш учун аниқ кўрсатмалар ва қоидалар белгиланиши керак.

Бугунги рақамли асрда жиноий тергов илғор маълумотларни таҳлил қилиш ва визуализация воситаларидан фойда кўради. Ушбу технологиялар ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларига рақамли алоқалар, молиявий ёзувлар ва потенциал сохталаштирилган далилларнинг бошқа манбаларини ўз ичига олган кенг маълумотлар тўпламидаги нақшлар, алоқалар ва аномалияларни аниқлаш имконини беради. Маълумотлар таҳлили ва визуализация кучидан фойдаланган ҳолда,

³⁰ Аномалия (yunoncha - anomalía) — меъёр (норма)дан четга чиқиш (оғиш); умумий қонуниятга зид ҳолат: 1) биология ва тиббиётда — бирор аъзо ёки бутун организм тузилиши ва функциясининг одатдагидан кўра бошқачароқ бўлиши, нормадан четга чиқиши.

20-Fevral, 2025-yil

терговчилар номувофикликлар ва нотўғри маълумотларни аниқлаш жараёнини тезлаштириши мумкин, бу эса янада самарали ва чуқур текширувларга олиб келади.

Бу борада, яна бир замонавий технология - Блокчейн технологиясидан фойдаланиш далилларни текшириш ва аутентификация қилишда инқилоб қилиш потенциалига эга ҳисобланади. Рақамли транзакциялар ва далиллар йўлларининг ўзгармас ва шаффоф ёзувларини яратиш орқали блокчейн технологияси далилларнинг яхлитлиги ва ишончлилигини ошириши мумкин. Бундан ташқари, ақлли шартномалар ва марказлаштирилмаган тизимлар текшириш жараёнини соддалаштириши ва шу билан қидирув натижаларини тезлаштириши ва муҳим далилларнинг ҳақиқийлигини таъминлаши мумкин.

Рақамли суд-тиббиёт экспертлари билан фаол ҳамкорлик далилларни қалбакилаштириш жиноятларини тергов қилишни такомиллаштириш учун муҳим аҳамиятга эга. Ушбу мутахассислар рақамли далилларни, шу жумладан, электрон қурилмалар ва онлайн платформаларда сақланадиган маълумотларни қайта тиклаш, таҳлил қилиш ва сақлаш бўйича махсус билим ва кўникмаларга эга. Рақамли суд-тиббий экспертизасини тергов гуруҳларига интеграциялашган ҳолда, ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари сохта далилларни аниқлаш ва таҳлил қилиш имкониятларини ошириши мумкин, бу эса тегишли раҳбарлар ва ашёвий далилларни аниқлашни тезлаштиради.

Рақамли ва жисмоний далиллар таҳлилини бирлаштиришни ўз ичига олган кибер-жисмоний суд экспертизаси далилларни қалбакилаштириш ҳолатларида комплекс текширувлар учун илғор асосни тақдим этади. Анъанавий суд-тиббиёт усулларини замонавий рақамли суд экспертиза методологиялари билан бирлаштириб, ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари далилларни манипуляция қилишнинг кўп қиррали схемаларини моҳирлик билан очишлари мумкин. Ушбу интеграциялашган ёндашув турли далиллар оқимларини тез бирлаштиришга имкон беради, терговчиларнинг кенг қамровли ҳикоялар тузиш ва жисмоний ва рақамли доменларда номувофикликларни тезда аниқлаш қобилиятини оширади.

Суд-тиббий далилларни бошқаришда блокчейн технологиясининг интеграцияси рақамли далилларнинг яхлитлиги ва ҳақиқийлигини таъминлаш учун катта ваъда беради. Блокчейннинг³¹ марказсизлаштириш, ўзгармаслик ва шаффофлик каби ўзига хос хусусиятлари далиллар изларини хавфсиз қайд этиш ва кузатиш учун мустаҳкам асосни тақлиф қилади. Ушбу ёндашув нафақат далилларнинг ҳақиқийлигини текширишни тезлаштиради, балки бузиш ёки манипуляция хавфини ҳам камайтиради. Блокчейнга асосланган суд-тиббий далилларни бошқариш тизимларини қўллаш орқали ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари далилларни сақлаш ва келиб чиқишнинг ишончли ва ўзгармас рекордини ўрнатиши мумкин, бу эса суд жараёнларида муҳим далилларни тезкор текшириш ва улардан фойдаланишга ёрдам беради.

Фотосуратлар, видеолар ва кузатув камералари каби визуал далиллар билан боғлиқ ҳолларда компьютер кўриш ва тасвирни таҳлил қилиш технологиялари бузиш ёки манипуляция белгиларини аниқлашда муҳим роль ўйнади. Мураккаб алгоритмлар рақамли тасвирларни ўзгартиришлар, метамаълумотлардаги номувофикликлар ва потенциал сохталаштиришнинг бошқа кўрсаткичлари учун синчковлик билан

³¹Блокчейн — бу маълумотлар хавфсиз тарзда сақланадиган маълумотлар базаси. Бунга ҳар бир янги ёзувни аввалгиси билан боғлаш орқали эришилади, натижада маълумотлар блоклардан ташкил топган занжир пайдо бўлади (инглиз тилида «блоск чаин» — блоклар занжири) — номи ҳам шундан келиб чиққан.

текшириши мумкин. Кўргазмали далилларни таҳлил қилишни автоматлаштириш орқали ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар шубҳали унсурлар ва оғишларни аниқлашни тезлаштириши, тергов жараёнини соддалаштириши ва далилларни текширишнинг яхлитлигини ошириши мумкин.

Географик ёки экологик далиллар жиноий терговда ҳал қилувчи роль ўйнаган ҳолларда масофадан зондлаш ва геофазовий таҳлил технологиялари қидирув натижаларини тезлаштиришнинг кучли воситаларини таклиф этади. Сунъий йўлдош тасвирлари, географик ахборот тизимлари ва ихтисослаштирилган сенсорлар билан жиҳозланган дронлар иш бўйича фазовий маълумотларни тезда олиши ва таҳлил қилиши мумкин. Ушбу ёндашув нафақат муҳим географик далилларни аниқлаш ва хариталашни тезлаштиради, балки фазовий маълумотларни бошқа тергов йўналишлари билан ўзаро боғлашни осонлаштиради, далилларни тўплаш ва таҳлил қилишда кўп қиррали ёндашувни ривожлантиради.

Далилларни сохталаштириш ва тезкор қидирув натижалари бўйича терговни такомиллаштириш технологик инновациялар, ҳамкорликни кучайтириш, ихтисослаштирилган тайёргарлик ва ахлоқий меъёрларга риоя қилишни талаб қилади. Илғор маълумотларни таҳлил қилиш воситаларидан фойдаланиш, блокчейн технологиясини интеграциялаш, рақамли суд экспертлари билан ҳамкорлик қилиш, ихтисослаштирилган тренингларга сармоя киритиш ва ахлоқий хулқ-атвори тарғиб қилиш орқали ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари далилларни сохталаштириш билан боғлиқ ишларни аниқлаш, тергов қилиш ва тезкор ҳал қилиш имкониятларини ошириши мумкин. Ижтимоий ва технологик ландшафтлар ривожланишда давом этар экан, ушбу стратегияларни амалга ошириш жиноий терговнинг яхлитлиги ва самарадорлигини таъминлашда муҳим роль ўйнайди.

Тергов тизимининг яхлитлиги далилларнинг ишончлилигига боғлиқ. Далилларни ва тергов натижаларини қалбакилаштириш ёки сохталаштириш ушбу яхлитликка жиддий таҳдид солади, бу эса одил судловнинг нотўғрилигига, нотўғри ҳукм қилинишига ва жамоатчилик ишончининг пасайишига олиб келади. Ушбу тадқиқот ушбу жиноятларнинг моҳиятини ўрганади, уларнинг турли шакллари, мотивлари ва кенг қамровли оқибатларини ўрганади.

Далиллар ўзининг кўп қиррали шаклларида жиноий терговнинг асоси бўлиб хизмат қилади. У ҳақиқатга интилишда раҳбарлик қилади, айбдорларни аниқлашга ва бегуноҳларни оқлашга ёрдам беради. Бироқ, далилларни сохталаштириш ёки қалбакилаштириш орқали атайлаб ўзгартириш ушбу асосий тамойилни бузади. Ушбу тадқиқот ушбу жиноятларнинг мураккабликларини ёритишга, уларнинг ҳуқуқ тизимига ва умуман жамиятга таъсирини ўрганишга қаратилган.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, далилларни қалбакилаштириш билан боғлиқ жиноятларни тергов қилиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш ва тезкор қидирув натижаларини олиш зарурияти кўп қиррали ёндашувни талаб қилади. Технологиялар ривожланишда давом этар экан, тергов амалиёти ва қонунчилик асосларини тандемга мослаштириш, шахсий ҳуқуқлар ва қонуний жараёни қўллаб-қувватлаган ҳолда адолат таъминланишини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга.

20-Fevral, 2025-yil

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. <https://lex.uz/docs/-6445145#-6445237>;
2. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрь кунги “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги ЎРҚ-344-сон Қонуни;
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 августдаги “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6041-сонли Фармони;
4. L.w. *Yaggy and T.L. Haines, Museum of Antiquity (Nashville: South Western Publishing House, 1880), 237*

